

УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: СТАН ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ

Лариса ПЕРЕВОЗНИК (Кіровоград)

У статті робиться спроба визначення сучасного соціального стану української інтелігенції і дається загальна характеристика її морально-етичних цінностей з часу отримання незалежності Україною.

The author makes an attempt to define the social status of modern Ukrainian intelligentsia. General characteristics of moral and ethical values of the latter, which are viewed during the period of independence, are also given in the article.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями спонукає автора дослідження до формулювання загальної тези про особливий інтерес як українського суспільства в цілому, так і дослідника зокрема, до зазначеної у назві статті проблеми.

За радянських часів дослідження проблем інтелігенції як особливо передової моральної частини суспільства, з особливими духовними запитами займало особливе місце в суспільстві. Інтелігенція була в центрі підвищеної уваги й під особливим контролем влади. Нерідко інтелігенція створювала свої твори з особливим „ідейним” змістом та формою (а формі надавалося не менше значення, ніж змісту), говорячи сьогодишньою мовою, „на державне замовлення”. Інтелігенція, прозвана Сталіним „гнилою”, за часів так званого застою, загальної стагнації радянського суспільства перетворилася у „доблесну”, у „совість” нації. Більшість представників інтелігенції в усі часи були чесними, порядними, дійсно були і є совістю нації. Якимось в одній із телепередач М.С.Горбачов характеризував ситуацію напередодні розпаду СРСР. Все свідчило про те, що ситуація для країни загрозлива, а всі мовчать. Газети мовчать, телебачення мовчить. І тоді він звертається з питанням а де ж, мовляв, наша інтелігенція?! Всі мовчать і інтелігенція мовчить. Таким чином інтелігенція виступає барометром суспільства. Це по-перше.

По-друге, актуальність проблеми пояснюється тією надзвичайною роллю, яку представники української інтелігенції відіграли в утворенні Хельсінкської спілки 1976 року і логічно своїми діями привели все суспільство до проголошення Україною незалежності 1991 року Це: В.Чорновіл, Л.Лук'яненко, І.Дзюба, В.Стус, брати Горині, І.Юхновський, І.Драч, І.Заєць, Ю.Костенко, П.Мовчан, Д.Павличко, М.Попович, Є.Сверстюк, Л.Танюк та інші.

По-третє, поки що надія суспільства на месіанство української інтелігенції за понад п'ятнадцять років незалежності, попри все, не зовсім виправдалася. Тому актуальність теми пояснюється також і необхідністю пошуку цих причин.

Проведена в кінці 2006 року II Всеукраїнська наукова конференція „Національна інтелігенція в історії та культурі України в XX–XXI ст.” у Вінниці також є певним свідченням підвищеного інтересу до зазначеної проблеми.

Зв'язок із науковими та практичними завданнями полягає у тому, що аналіз та осмислення місця інтелігенції у сучасному суспільстві та її морально-етичних цінностей дасть можливість по-новому оцінити роль і місце інтелігенції у подальшій розбудові української незалежної держави.

Аналіз досліджень і публікацій дає змогу авторові статті проаналізувати літературу з цієї проблеми до й після 1991 року.

Серед багатьох досліджень радянського часу слід зазначити як найбільш узагальнену, монографію В.І.Астахової „Радянська інтелігенція та її роль у суспільному прогресі”, у якій автор, виходячи з методологічних позицій того часу, розглядає інтелігенцію як самостійну соціальну верству, котра охоплює людей, які професійно зайняті висококваліфікованою розумовою працею у сфері матеріального виробництва й управління, ідеології, науки та культури [1,49].

З інших праць слід відзначити статтю І.Є.Тарапова „Про долю інтелігенції в Україні”, опубліковану у 1999 році, яка мала на меті хоч частково визначити роль української інтелігенції в історії України наприкінці 80-х років минулого століття [18].

Зрозуміло, що з початку 90-х років у результаті національно-буржуазної революції 1991 року українські науковці були просто не в змозі дати більш-менш серйозний аналіз процесам, які відбулися в соціальній структурі українського суспільства і зайняли своєрідну очікувальну позицію. Окремі науковці, сліпо наслідуючи в усьому західні підходи та концепції до аналізу пострадянського простору, взагалі відсторонилися від намагання зрозуміти стан соціальної реальності, зокрема соціальної структури суспільства та місця і ролі в ній інтелігенції. Можливо, до цього додався своєрідний страх бути прозваним ретроградом чи манкуртом, чи ще кимось у цьому ж дусі. Треба зазначити лише одну з публікацій – статтю О.Каревіної, яка частково долала дослідницьку прогалину [10].

Пізніше, 1997 року з'явилася перша праця з проблем соціально-класової структури як спроба аналізу структурних змін, що відбулися в суспільстві [8]. 2000 року послідовно

з'явилися зразу дві статті О.Куценко [11; 12], статті С.Макєєва [14], Ю.Тарабукіна, Ю.Яковенка [18], С.Оксамитної, С.Бродської [15] та інших. У них є лише окрема, епізодична інформація із зазначеної проблеми. Частково чи опосередковано проблеми, які досліджуються автором статті, висвітлюються і в інших працях [9, 21].

Зрозуміло одне: автори робіт ніби обходять проблему існування інтелігенції, її духовності, морально-етичних цінностей, начебто потреби дослідження яких у суспільстві та науці не існує.

Проблемами інтелігенції та її морально-етичних цінностей різною мірою переймаються російські науковці А.І.Афанасьєва [2], В.Х.Беленький [3], Л.Є.Грінін [5], М.М.Руткевич [17], М.С.Цапко [22] та інші. Нерідко їхні думки подаються в інформаційному та дискусійному аспектах.

Нерозв'язані проблеми, котрим присвячується це дослідження, полягають у тому, що морально-етичні цінності сучасної української інтелігенції та роль її у духовному відродженні українського суспільства – проблема, яка малодосліджена. А дослідження та публікації, огляд яких здійснений автором статті, повною мірою не розкривають цієї проблеми.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) полягає у тому, що автор конкретну мету визначає як дослідження стану, характеру, чинників та особливостей морально-етичних цінностей української інтелігенції доби незалежності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів слід розпочати з сучасного тлумачення понять „інтелігенція” та „морально-етичні цінності”.

Звичайно, у повному обсязі проблему розуміння дефініції „інтелігенція” у межах завдань цієї статті розглядати нема сенсу, оскільки це може бути об'єктом дослідження з проблем методології. Але в умовах методологічної невизначеності окремих уточнювальних пояснень з цього приводу уникнути просто неможливо.

З позицій авторського бачення проблеми слід зазначити, що з незалежністю до України надійшли зовсім інші методологічні підходи та теорії, і світова наука не використовує поняття „інтелігенція”. Синонімічним цьому поняттю на Заході вживаються поняття „люди інтелектуальної праці”, не так давно – „мерітократія” та інші. Деякі інтелігенцією вважають середній клас (політик Інна Богословська). Думки російських дослідників В.І.Добренькова та О.І.Кравченка також суперечливі: вони вживають слово „інтелігенція”, але й говорять про те, що „на соціальній карті Європи появився середній клас – страта освічених юристів, лікарів, професорів, службовців і т.д.” [7, 387].

Згадувана колективна дослідницька робота харківських науковців [8] досить виразно означила проблему: нікуди класи не поділися, але зміни, які в них відбулися і відбуваються, надзвичайні. О.Куценко своїми працями закріпила цей успіх [11–12].

Слід зазначити, що, на відміну від української літератури, у якій дослідники намагаються уникати терміну „інтелігенція”, у російській науковій літературі цей термін поки що є загальноживим. Однак у російських джерелах також не існує однозначного розуміння поняття „інтелігенція”, хоч, як зазначалося вище, воно зустрічається досить часто. Це факт.

В.І.Добреньков та А.І.Кравченко не дають загальної характеристики інтелігенції та зовсім не конкретизують проблеми, яку досліджує автор статті, все ж таки при використанні усіх новітніх концепцій соціальної структури вони значною мірою виходять із соціонормативної системи суспільства, фактично використовуючи для визначення соціальних статусів і ролей кожної соціальної спільноти чи групи цінності: „Ключовою ланкою нормативної системи культури виступає мораль суспільства – припис того, що таке правильна й неправильна поведінка відповідно до проголошених норм” [7, 143] і далі відзначають, що „основними типами нормативних систем виступають звичай, мораль, релігія,

право” [Там само]. А пояснюючи процес формування суспільного простору, вони уточнюють тлумачення слова „аристократія” і підкреслюють, що це були люди, які із своєї кишені платили за громадське будівництво, жертвували собою, першими йшли в бій, подавали зразок моральної досконалості. Таке пояснення дуже близько стоїть до розуміння справжнього інтелігента. Російські вчені вживають термін „творча інтелігенція” та вказують на те, що більшовики 1917 року „гегемоном суспільства об’явили не інтелігенцію”, створили перелицьоване суспільство і зовсім по-іншому налаштовану інтелігенцію [7, 57]. Автори наголошують на перетворювальній місії інтелігенції і в наш час: інтелігенція „знову провела революцію і все перевернула” [7, 58]. Уже цим самим авторитетні вчені визнають існування як самої інтелігенції, так і її високих соціальних та моральних цінностей.

Виникає питання: хто привів Україну до 1991 року, тобто до незалежності? Звичайно, інтелігенція, і саме та її частина, яка вихована на історії власного народу та історії його боротьби за самостійність і незалежність, попри систему комуністичного виховання та всілякі заборони, усвідомила свою долю духовного визволителя нації.

Тому в рамках цієї статті цілком виправданим є розуміння та вживання категорії „інтелігенція” як соціальної групи, під якою розуміються люди з вищою та середньою спеціальною освітою, котрі професійно займаються розумовою працею, інтелектуальною діяльністю у цілому і котрі здатні здійснювати перетворення в суспільстві й забезпечити його поступальний розвиток на засадах високої духовності та на органічно поєднаних принципах загальнолюдської і національної моралі. Така позиція автора статті близька до позиції російського вченого В.Х.Беленького [3, 95].

Інтелігенцію можна характеризувати і як реальну соціальну групу, а „в представників однієї і тієї ж реальної групи схожі стереотипи поведінки, спосіб життя, ціннісні орієнтації” [7, 243]. Стосовно інтелігенції – це вища освіта, розумова праця як професія, високий інтелектуальний професіоналізм, творчий характер діяльності в загальноприйнятому розумінні та у вузькому: творчість як вид діяльності.

З погляду автора пропонованої статті не завжди доречним та коректним є вживання терміна „національна інтелігенція”. Виникає питання: а як бути з інтелігенцією Сходу, Півдня України та Криму: там інтелігенція „національна”, „інтернаціональна” чи яка? Одним словом, тут є над чим думати, особливо у зв’язку з нагальною потребою об’єднання країни.

За А.А.Гусейновим і Р.Г.Апресяном цінності – значущі для людини матеріальні або ідеальні об’єкти, які відповідають якимось потребам, інтересам, намірам, цілям, планам людини або групи людей чи суспільства [6, 228]. Вони ж дають і систему ціннісних орієнтацій та ієрархію цінностей, зокрема моральних [Там само, 228–240].

Закономірність побудови суспільства полягає у тому, що сукупність цінностей повинна відповідати нормам [7, 141]. В Україні суспільні цінності проголошені, але наявні норми, які з погляду класичного розуміння їхнього взаємозв’язку зобов’язані виступати охоронцями, стражниками цінностей, далеко не завжди їх підтверджують.

Тому період майже в півтора десятка років у новітній історії України, період переходу від одного соціального стану до іншого, за своєю суттю став таким, у якому названа закономірність була порушена. У практиці це привело до значних протиріч у соціальній реальності та до висновків і заяв як на професійному, так і дилетантському рівнях, що мораль в українському суспільстві зруйнована, ні моралі, ні духовності немає, як немає й інтелігенції, місія якої й полягає у формуванні духовності та моральності людей. Діагноз професора Преображенського, героя роману М.Булгакова „Собаче серце”: „розруха в головах людей” актуально звучить і для сьогоденного українського суспільства. Для подолання цього хворобливого процесу й своєрідного лікування стану бездуховності якраз і необхідна інтелігенція.

Різні соціальні явища (нерідко у спотвореній формі), характерні для розвинутих країн, притаманні й нам, але ще в більш спотвореній формі. Серед них – не завжди об’єктивна критика.

Зокрема, за радянського часу – повне ігнорування Заходу, масштабна та огульна його критика, проголошення як єдино істинної лише комуністичної моралі. З 1991 р. – з точністю до навпаки: огульна критика всього того, що пов'язане з попереднім розвитком суспільства. Ситуація з інтелігенцією та з усіма її проблемами – яскрава ілюстрація такого процесу.

У кінці 80-х років у соціальній структурі українського суспільства відбулися зміни, підготовлені правовою (юридичною) та політичною практикою попередніх років.

Українська інтелігенція із запалом та надіями на кардинальні суспільні зміни зустріла перебудову і в той же час була більш лояльною, ніж будь-коли. Але оптимізм та віра незабаром змінилися глибоким розчаруванням, бо наймудріші та найдосвідченіші її представники замість справжньої перебудови побачили та розпізнали тільки косметичні політичні й економічні заходи, які мали на меті лише „підремонтувати” наявну тоталітарну систему, не змінюючи її ідеології та жорсткого політичного курсу. Найбільш далекоглядні та прозорливі представники різних загонів національної інтелігенції союзних республік зуміли побачити в тих процесах можливість добитися національної незалежності, створивши національні фронти, патріотичні організації та рухи, зокрема „Рух” в Україні (з досить трагічною історією). Вслід за інтелігенцією Латвії, Литви та Естонії цього добила і українська інтелігенція.

Говорити в тому традиційному розумінні про інтелігенцію, як це було за часів тоталітарної системи, немає підстав. Під це традиційне розуміння сьогодні підпадають, як і раніше, так звані „бюджетники”, заробітна плата яких фінансується державним бюджетом або органами місцевого самоврядування. Це люди переважною більшістю з вищою освітою чи навіть двома, особливо управлінські кадри, чиновники та державні службовці будь-якого рівня, вчені, науково-педагогічні кадри вищої школи, вчителі, лікарі, актори і т.д., тобто всі ті, хто працює у бюджетній сфері. Вони залежні від держави і виступають, як завжди, носіями державницьких ідеалів за будь-яких політичних обставин. Сюди ж належить і так звана „творча інтелігенція”, яка не залежить нібито ні від кого, і для її діяльності необхідні лише міфологічні речі: гора Парнас, Пегас та Муза. Але ситуація має досить дивний вигляд: коли владний тоталітарний тиск давив пресом, то іноді в той час створювалися творчі шедеври, а коли отримали свободу, то геніальних творів, на превеликий жаль, стало менше. Історія з присудженням Державної премії ім.Т.Г.Шевченка трирічної давності, коли не знайшлося літературного твору в незалежній історії України, достойної цієї нагороди, і премію отримала робота 70-х–80-х років, яка свідчить саме про це.

Основними чинниками появи української інтелігенції можна вважати об'єктивні причини розпаду тоталітарної системи, перебудовчі процеси, історичні, національні, національно-визвольні цінності, які зберігали представники наукової і творчої інтелігенції, особливо в західній Україні і в столиці Києві, та події, пов'язані з 1991 роком. Через те, що основні чинники, які перетворювали інтелігенцію попереднього суспільства в нову, склалися вже після 1991 року, орієнтовно впродовж останнього десятиріччя ХХ ст., то слід сказати, що величезну, воістину неоціненну роль на цей процес справив перехід українського суспільства на державну мову спілкування, передбачений Законом України ще 1989 року. Тому для більшості української інтелігенції пропозиції на зразок другої державної, російської мови, чи то подвійного громадянства і т.п. виглядають принаймні, м'яко кажучи, протиприродними.

На початку 90-х років інтелігенція в Україні кількісно становила 6,5 млн. осіб і була надзвичайно різномірною й такою залишається і тепер. Але з того часу відбулися ще глибші внутрішні соціальні зміни в структурі самої інтелігенції: частина науково-технічної та інших видів інтелігенції пішла в бізнес, інша частина стала основою підприємців, промисловців та банкірів. Загальновідомо, що близько 75% реалізаторів на ринках України сьогодні – це люди з вищою освітою. Не затребувані суспільством випускники вузів поповнили ряди найманих робітників. Термін „робітник-інтелігент”, широко вживаний за радянського часу, стосовно них звучить більш ніж саркастично. У різних джерелах називаються різні цифри щодо діячів

літератури та мистецтва, вчених, які виїхали за кордон: від 2 до 5 тис. осіб. Величезна кількість співаків та кіно- і театральних митців виїхала до Росії. Але реальна цифра значно більша й створює певну загрозу інтелектуальному потенціалу українського суспільства.

Сьогодні інтелігенція України являє собою соціальну групу, яка зайнята в інтелектуальній сфері життєдіяльності суспільства і в цілому менш зацікавлена в ринкових стосунках, ніж інші соціальні класи, групи за винятком тієї її частини, яка пристосувалась і ангажувалась у різноманітні види еліт і для якої характерна певна соціальна мімікрія [13]. Попри все, вона в цілому не стала творчим, будівничим класом нового суспільства. Однією з причин можна назвати її більш високу духовність і морально-етичні цінності та ідеали. Бо лише повна їхня відсутність та відсутність моральних гальм допомогла „прихвизаторам” спочатку стати власниками, пізніше – багатими, а ще пізніше – мільйонерами та олігархами.

Традиційно місія інтелігенції, сформована радянською системою, виявилась і виявляється в свідомості частини інтелігенції після 1991 року. Після невеликого проміжку часу, який засвідчував відхід від тоталітарної системи й характеризувався постійними заявами „демонополізації” влади, „деполітизації”, „департизації” та „деідеологізації”, логічно наступив час масового створення політичних партій. Зрозуміло, що інтелігенція пішла до різних партій, демонструючи суспільству свої соціальні, політичні та моральні пріоритети. Але й сама інтелігенція ще не звільнившись від „совєтської” свідомості та прив’язаності до державної та політико-владної радянської машини, створила власні політичні партії, які за своєю професійною будовою більше нагадують професійні гільдії. Це, зокрема, Партія науково-технічної інтелігенції (м.Дніпропетровськ), Партія інтелігенції та деякі інші, які, звичайно, не могли та й ніяк себе ініціативно не виявили в розбудові українського суспільства.

Але все-таки в цілому українська інтелігенція – одна з найбільш активних соціальних груп, яка намагається відігравати провідну роль у політичному житті суспільства. Так, у Верховній Раді нового скликання презентовані випускники майже 130-и вузів, чверть з яких – київські [4, E4]. Професійно у Верховній Раді домінують інженери: із 60-и спеціальностей, які презентовані в парламенті, 27 – інженерні, що становить майже 50% складу парламенту [4, E5]. Хоч порівняно мало істориків – 19, учителів – 16 та лікарів – 7 [4, E5].

Бажання інтелігенції брати активну участь у політичному процесі, незважаючи на різноманітний спектр та нерідко полярні позиції багатьох, диктується демократичними ціннісними орієнтаціями, які відкривають перспективи для розвитку суспільства в Україні. Однак розуміння змісту демократичних цінностей та їхнього наповнення у представників різних регіональних груп інтелігенції зовсім різне. Захід, Київ та Центр орієнтуються на європейські та світові стандарти, а Схід, орієнтуючись в основі своїй на ті ж самі стандарти та цінності, шлях у Європу та „світ широкий” убачає через Росію.

Принципово нові для українського соціально-політичного та духовного життя дефініції „відродження”, „національний” (в різних іпостасях) стали дуже актуальними та навіть модними з початку 90-х років. Але з часом вони почали так нещадно експлуатуватися і значною мірою так заговорені, що нині для їхньої конкурентоспроможності необхідні певні додаткові зусилля, нові ідеї та новітньо-оригінальне їхнє втілення. З погляду відродження всього спектра духовності (відкидаємо весь непотріб, прозваний „шароварщиною”): історії, поваги до традицій, відродження патріотичних почуттів, гордості за належність до української нації, соборні почуття та інше – це те, що започатковане й розвивається саме тією частиною інтелігенції, до якої термін національна абсолютно виправданий. Так, вечори, проведені в м.Кіровограді з участю відомих митців та мистецтвознавців Н.Матвієнко, Т.Петриненка, Г.Скрипник та ін., сприймалися глядачами і слухачами як священне духовне дійство неперевершено високого гатунку. Люди в процесі цього спілкування піднімалися до катарсису – високого духовного очищення, єднання віків і сучасності, зовсім забувши про політику.

Усе вищезгадане свідчить про неоднорідність цінностей: існують національні та інтернаціональні й поруч з ними – відверто націоналістичні та відверто космополітичні.

Необхідно зауважити, що характерною ознакою сьогодення в Україні є надзвичайна пластичність цінностей: морально-етичні трансформуються в політичні і навпаки. У передвиборчих президентських перегонях 2004 року та парламентських 2006 року всі провідні політичні сили обзавелись на зразок „обличчя фірми” обличчям політичної партії. Творчі особи: співаки, актори, спортсмени та ін. – всі пішли туди, куди їх покликали ті чи інші політики. Такий конформізм став основою особливих стосунків між інтелігенцією та українською політичною елітою у цілому. Ця частина інтелігенції являла собою еліту і періоду правління Л.Д.Кучми і в той же час частково обновила її в час президентства В.А.Ющенка.

Нові медіа можливості, особливо телебачення, різноманітні шоу (від кухні до політики) заклали основи зростання такого своєрідного явища, як епатажність інтелігенції та її самореклами. Це абсолютно нове явище на українських теренах. Його сміливо можна віднести до тих явищ, яким російські соціологи дали назву „фантоми суспільної свідомості та поведінки” [20]. Прізвища О.Білозір, О.Бузини, Б.Жолдака, О.Забужко, В.Приходько та інших асоціюються із гучними заявами, скандалами, нетрадиційними поглядами. Стало модним епатажувати публіку, на відміну від радянської дійсності, своїм родоводом, пошуками генеалогічного дерева сім’ї, роду, рекламувати своє шляхетне походження тощо.

Якщо говорити про соціальний статус інтелігенції, то він має тенденцію до зростання. Це цілком очевидно. Адже чим вище суспільство цінує певний вид праці, тим і соціальний статус цих працівників вищий. Роль інтелектуальної праці в житті українського суспільства невинно зростає. Про це свідчить і кількість вузів, що постійно зростає, та студентів у них.

Набуття відкритості українського суспільства посилює поліваріантність, різнорідність та суперечливість морально-етичних цінностей.

Висновки з даного дослідження і перспективи їхнього подальшого розвитку полягають у наступному:

- встановлення об’єктивності щодо ситуації з інтелігенцією можливе тільки за умови подолання інерції та поєднання відомих раніше й нових підходів до розуміння місця, стану та ролі інтелігенції у суспільстві за доби незалежності України;
- інтелігенція існує в українському суспільстві реально, але через структурні зрушення в усіх сферах суспільної життєдіяльності відбувається зміна її традиційної ролі;
- збільшувана відкритість українського суспільства та відповідно зросла соціально-культурна різноманітність та парадоксальність світу, поява планетарної (глобальної) моралі та проблеми, викликані нею, породжують певні протиріччя між світоглядними й нормативно-професійними складовими моралі в цілому та морально-етичними цінностями інтелігенції, зокрема, і виникнення зовсім нових морально-етичних аспектів взаємодії, що не вкладається в звичні рамки традиційного розуміння моралі;
- перспектива за тією інтелігенцією, яка сформулює і подасть суспільству таку морально-ціннісну ідею, завдяки якій об’єднається все українське суспільство.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Астахова В.И. Советская интеллигенция и ее роль в общественном прогрессе. – Харьков, изд-е объедин- «Вища школа», 1976. – 156 с.
2. Афанасьева А.И. В поисках моральных ориентиров // Социс. – 2004. – №3. – С.138–141.
3. Беленький В.Х. Еще раз об интеллигенции // Социс. – 2004. – №4. – С.94–102.
4. В Верховной Раде заседают // 2000. – 31 березня 2006. – С.Е1, Е4-Е5.
5. Гринин Л.Е. Люди известности – новый социальный слой? // Социс. – 2004. – №12. – С.46–54.
6. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика: Учебник. – М.: Гардарики, 1998. – 472 с.
7. Добренков В.И., Кравченко А.И. Фундаментальная социология: В 15 т. Т.5: Социальная структура. – М.: ИНФРА-М, 2004. – VIII, 1096 с.

8. Изменение социально-классовой структуры общества в условиях его трансформации. – Харьков: Основы, 1997.
9. Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Вип.4. Серія: соціологія. – Одеса: Астропринт. – 2005. – 144 с.
10. Каревіна О. Економічні інтереси та соціально-економічні орієнтації населення України на етапі переходу до нового соціально-економічного устрою // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №4–5. – С.176–186.
11. Куценко О. Повернення класів? Перспективи класового аналізу пострадянської реальності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №1. С.5–13.
12. Куценко О. Про деякі соціоструктурні наслідки інституційних змін в українському суспільстві // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №2. – С.26–32.
13. Лобанова А.С. Феномен соціальної мімікрії. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. – 300 с.
14. Макеев С. Класовий аналіз у сучасній соціології // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – №3. – С.5–13.
15. Оксамитна С., Бродська С. Соціальний клас як чинник диференціації життєвих шансів // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №4. – С.24–42.
16. Осинский И.И., Добрынина М.И. Интеллигенция и будущее России // Социс. – 2004. – №4. – С.145–146.
17. Руткевич М.Н. Трансформация социальной структуры российского общества // Социс. – 2004. – №12. – С.41–46.
18. Тарапов І.Є. Про долю інтелігенції в Україні // Наука та наукознавство. – 1999. – №2. – С.18–25.
19. Тарабукін Ю., Яковенко Ю. Нерівності та процеси класоутворення в суспільстві, що трансформується // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2. – С.14–23.
20. Тощенко Ж.Т. Фантомы общественного сознания и поведения // Социс. – 2004. – №12. – С.3–15.
21. Філософія: світ людини. Курс лекцій: Навч.пос. / В.Г.Табачковський, М.О.Булатов, Н.В.Хамітов та ін. – К.: Либідь, 2004. – 432 с.
22. Цапко М.С. Гражданские позиции интеллигенции: камо грядеш? // Социс. – 2004. – №9. – С.134–135.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Перевозник Лариса Михайлівна – доцент кафедри філософії КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: загальна соціологія, соціологія освіти й виховання, соціальна екологія, морально-етичні проблеми сучасного українського суспільства.